

מבולים היסטוריים.

I

תקופת מלחמתה של הנצרות בהשקפת העולם העתיקה ונצחונה עליה היא אחת התקופות היותר מענינות ומרובות-ללקח בתולדות האנושיות. הנצרות הביאה מהפכה עצומה בעולם היוני-הרומאי, אבל שאלה היא עדיין, אם היתה מהפכה זו התקדמות לאנושיות או נסיגה לאחור. על שאלה זו אי-אפשר להשיב לא בחיוב מוחלט ולא בשלילה מוחלטת. הנצרות נגעה בכל ענפי-הקולטורה, והשפעתה היתה שונה בכל הענפים הללו. אם במקצתם הביאה, אמנם, תועלת ידועה, הנה במקצתם הביאה בלי שום ספק הפסד מרובה.

המקצוע, שבו היתה קבלת הנצרות ע"י העולם היוני-הרומאי פרוגרס בלי שום ספק, הוא מקצוע הריליגיה. לא נדון כאן בשאלה, אם יש לריליגיה חשיבות כשהיא לעצמה, או אין חשיבותה נמדדת אלא על-פי ההשפעה המוסרית, שהיא משפיעה על מקבליה. סוף-סוף הריליגיה היא מקצוע מיוחד בחיי-הרוח של האנושיות וההיסטוריה צריכה להתחשב עמה כעם כח-איתן בפני עצמו. ומפני-כן, בלי שום לב אל ההשפעה המוסרית, שהשפיעה הנצרות על מקבליה, השפעה המוטלת בספק גדול, אנו אימרים, שבמקצוע הריליגיה היתה קבלת הנצרות צעד גדול קדימה. הפוליתאיסמוס היוני-הרומאי היה חלש יותר מדאי. הוא היה, אמנם, יפה ומלא חן-קסם. אבל זו היתה אמת מייברבים זכים ושקופים, המפכים על פני-המישור. ברור היה, שכשיתנגש הפוליתאיסמוס הזה עם אחת הריליגיות המזרחיות העמוקות, יבלע על ידן ולא יודע, כי בא אל קרבן. ואולם התוצאות החיוביות, שהביא נצחון הנצרות במקצוע זה, יוצאות בהפסד, שהביא נצחונה במקצוע אחר – במקצוע המחשבה והמדע. ואם נשים לב לזה, שהמחשבה והמדע הם ענפי-הקולטורה היותר חשובים, נצטרך לומר, שבכלל לא היתה לנצרות תכונה של התקדמות. נצחון הנצרות היה לא רק נצחונה של אמינה אחת על חברתה, אלא גם נצחון האפונה על המחשבה. בהמשך דברינו נשתדל לברר, עד כמה יש ליחס לנצרות הפקיד אקטיבי בנצחון זה ועד כמה אינו אלא פרי פרוצס, שהתחיל שנים רבות קודם בריאתה. מהות-הפרוצס הזה היא-מלחמה עצומה בין האמונה והמחשבה. וכדי שיהיו דברינו ברורים כל צרכם אנו צריכים לכאר בדיוק, למה אנו מתכוים בשני המרטינים הללו – אמונה ומחשבה.

שנימיני השנות-עולם הם: או ביקמית או שכלית וסוביקמית

או דסיונית. ביסוד שתיהן מונחים, כמוכן, הרשמים, שאדם מקבל מזו

העולם החיצוני. אבל בעוד שהשנת-העולם הראשונה מקבלת ומכירה את הרשמים האלה כמו שהם, הנה השנת-העולם השניה יותר משהיא מכירה היא יוצרת. בעל-ההשגה השכלית אין לו אלא מה שחישו מכירים, כלומר: אין לו אלא הנסיון. בחומר הזה הוא עושה מה שהוא עושה באמצעות שכלו, על יסוד הנסיון הוא עושה היקשים, מצרף צירופים וכונה את השקפת-העולמי. בעל-ההשגה הדמונית מקבל את רשמיה החושים בצורה, שהם יוצאים מתוך שפופרת דמיונו. ידיעותיו ע"ד העולם אינן באות לו באופן בלתי אמצעי מתוך הנסיון וההסתכלות במציאות, אלא משתנות תחלה ומקבלות צורה ידועה בבית-מלאכתו של חדמיון. איפן-ההתרשמות הראשון הוא הנותן תוכן למדע ואיפן-ההתרשמות השני היא הנותן תוכן לריליגיה.

ובהיות הדמיון לא אמצעי של חקירה אלא מקור של יצירה-היה, יכל כל בעל-הדמיון ליצור בדמיונו מושג שלו מן העולם. אבל, מצד שני, נוחות יצירות הדמיון ליעשות, מסורה, כלומר: יצירות הדמיון שקדמו בזמן משפיעות על המיינד-הדורות הבאים ונותנות לו חומר מן המוכן, וע"י זה נקבע גבול ידוע למעופו. ואמנם, מכיון שיצירות-הדמיון המסורות מדור לדור אינן סומכות על המציאות והקריטריון שלהן אינו הנסיון, הן נעשות בזמן ידוע לדבר של "אמונה". כשיצירות הדמיון מקבלות הסכם כללי של השבט או של האומה וכל איש-השבט או האומה לדורותיהם נוקטים להן על סמך עדותם של האבות, או נעשית הריליגיה אמונה. אמנם, הריליגיה מוסיפה להתפתח, אבל ביסודה מונחת כבר יצירות-הדמיון המקובלות והמסורות מדור לדור. לאדכן יצירות המחשבה. המדע סימך על המציאות ועל הנסיון ומפני-כן אין הוא יכול ליעשות אוביקט של אמונה. העולם גלוי ופתוח לפני כל אדם: צא ובדוק! והילכך שני אלה, המסורה והמדע, דוחקים איש את רגלי-הכרו. במקום שיש מסורה ואמונה שם אין מדע. המדע יכול להתפתח רק במקום, שהמסורה אינה משעבדת את השכל ואינה כופה עליו את הכנה היא ואת ערכיה היא. — במרכז הריליגיה היא יצירת כל העם, לפחות, כזאת היא השכבה הקדומה שבה. הרוחות והאלים הם יצירות הדמיון העממי במדה וכמוכן, שגם הספרות הנקריה. עממית היא יצירת העם. המחשבה, להפך, היא ע"פ עצם מהותה אינדיבידואלית. הסתכלות אמיתית במציאות. השגת פרצופו האמתי של העולם וצדדיו הגלויים והנסתרים הן נחלת יחודי-סגולה, ומפני-כן גם זה הנאי מוכרח להתפתחות יצירות המחשבה — שדעתיה-הכלל לא הבלע ותבטל בתוכה בעל כרחא את דעת-היחודים המעולים.

ואולם שתי השנות-העולם הללו ושתי השקפות-העולם הנבנות סתן לא נולדו זו בצד זו בעונה אחת. השקפת-העולם הריליגיוזית קודמת בזמן להשקפת-העולם המדעית. הרבה נפתולי-אלהים נפתל השכל קודם שעלה בידו להשתחרר מן המושגים. שזכה אותו בהם הריליגיה שלא במזבתו, להכיר את גבולות השגתו ולבנות השקפת-העולם שלו. כי מאז ומעולם היו המושגים הריליגיוזיים של העם, שמקורם, כאמור, הדמיון, משפיעים על המחשבה. קשה לו לאדם להשתחרר מן המושגים, שהוא סופג בשחר-יולדותו, ולפקמים אין הדבר עולה בידו גם למרות השתדלותו. ביחוד קשה היה לקדמונים לשחרר את השכל מן המושגים הדתיים, מפני שחמר היה להם החוש ההיסטורי-בקרתי. תלמידי אפיקורוס, שכפרו כהתערבות

האלים במעשי בני-האדם והיו מתנגדי הריליגיה, לא הגיעו אף-על-פי-כן לידי כפירה כמציאות האלים. האלים הם נמצאים ככל שאר הנמצאים בעולם, אלא שעל מציאות כל הנמצאים באה עדות חושינו ועל מציאות האלים באה עדות-ההיסטוריה". הענק שבענקייה-המחשבה, אריסטו, לא העז לכפור במציאות המאנטיקה⁽¹⁾ והשתדל לבארה ע"י טעמים טבעיים ולהורות, שמציאות המאנטיקה מקיימת גם היא ע"י ההיסטוריה". רק אחרי התפתחות בת מאות שנים של המחשבה והמדע יכלה הפילוסופיה לקבוע תחומים מדויקים בין מה שמושג ע"י השכל ובין מה שמונח סחוץ לב השגתו.

אצל שני העמים הגאונים של העולם העתיק אנו מוצאים את שתי השקפות-העולם הנזכרות: השקפת-העולם העברית היא כולה ריליגיוזית; אצל היוונים אנו מוצאים את ראשית השקפת-העולם המדעית. אנו אומרים: ראשית השקפת-העולם המדעית, מפני שגם ביוון, כאמור, היתה המחשבה נמצאת תחת השפעת הריליגיה העממית. ואולם השאיפה להשקפת-עולם שכלית היתה מצויה תמיד אצל חכמי-היוונים ובתקופות ידועות הניעה המחשבה היוונית לידי חירות אמיתית. לא כן היהודים. היצירה המקורית של העם העברי היא כולה במקצוע הריליגיה. המקרא, התלמוד והספרות המאוחרת יורשתה, שלא באו תחת השפעת חכמת הגויים, כמו-כן ספרי-העברית החדשה, עד כמה שאין בהם השפעה יוונית, הם כולם פרי רוח ריליגיוזי עמוק וטהור. הריליגיה העברית כבשה את כל עולמם של העברים ולא נהנה למחשבה דריסת הרגל בו, בשעה שהריליגיה היוונית הניחה מקום לשכל להתגדר בו. אליזיון אינם אלא המדרגה היותר גבוהה במולם היצורים הנמצאים בעולם: דומם, צומח, חי, מדבר, אל-אבל כאלו כן אלו יצורים הם. האלים המושלים בעולם הם דור שני לאלים: זיאוס גול את המלוכה מיד אכיו כרונוס, שגם הוא אל נולד. בראשית היה הכאוס, והיצירה התחילה ע"י הכח האלהי העולמי. גם ההשגחה בעולם הנכרא אינה מסורה כולה בידי האלים. לזיאוס יש מאונים, שעל פיהם הוא מחליט מה נגזר על האדם על-ידי הגורל, השולט באדם ובאלים. ובאופן כזה סוד העולם נמצא מחוץ לאלים. הם אינם סבת הכחות השולטים בעולם. להפך, הכחות הללו שולטים גם בהם. ורשות ניתנה לשכל לחקור את הכחות הללו, שהריליגיה אינה מבררת את מהותם ומשארת אותם מחוץ לחוגה. הפילוסוף יכול להאמין או שלא להאמין באלים, הכל לפי התפתחות החוש ההיסטורי שבקרבנו, אבל גם כשהוא מאמין נשאר סוד העולם בלתי פתור-והפתרונים לשכל-הריליגיה ברית לא השאירה מקום פנוי כזה. לא כאן המקום לעמוד על השאלה בדבר התפתחותם ההיסטורית של מושגי-הריליגיה העברית. ואולם בסוף הבית הראשון כבר הוכרזה, לדברי הכל, אחדותו הנמורה של יהוה. יהוה יחיד בעולם ואין דומה לו. ליהוה אין יחס אבות. הוא יוצר העולם. הוא ראשון והוא אחרון. אין כח אחר בעולם מחוץ לו. כל הכחות, שהכירו העברים בעולם, יחסו ליהוה. ואמ-כן, יהוה שומר את סוד העולם בקרבנו. הלא הוא סבתו, הוא בראו ויצרו, הוא מקומו של עולם, ואמ-כן מה יש לאדם בעולם מלבד

(1) נחש.

הריליגיה, שאלהיו זה נתן לו? אם יש תורה – החכמה למה? אם האל נלה לאדם ומסר לו את דברו – השכל מה הוא, כי יחקור? הריליגיה היא הכל, הפוך בה והפוך בה, דכולה בה; יראת ה' היא חכמה!...

ומכיון שהשקפת-העולם של היהדות היא כולה ריליגיוזית, אנו מוצאים, שחסרה בה לנמדי ההכרה, המונחת ביסוד כל השקפת-עולם פוויטיבית: ההכרה ע"ד חוק הטבע, ע"ד סדר-עולם קבוע ובלתי משתנה. הריליגיה משליטה בעולם את רצון-האלהות. ובמקום שיש רצונות שם אין חוקיות. ובמקום שאין חוקיות אין סמיאל גם מקום לחמירה שכלית. השכל הסופך על הנסיון יכול להכיר רק את הקבוע ועומד, כדי שחזיונות העולם יוכלו להיות אובייקט של חקירה צריך שיתגלו בסדר קבוע של סבות ומסוככים, סדר שאינו נפרע לעולם ושמוחגו אינם יוצאים לעולם. ואם לא החוק שילט בעולם, ארא הרצון החפשי והמשתנה, אין השכל יכול לתפוס את סדריו, להכיר את הרצון החפשי שר האלהות אפשר רק ע"י גלוי. מפניכן כראה יהודה הריליגיוזית את הנבואה. ואולם אצל חכמיו, אבות החקירה השכלית, אנו מוצאים את ההכרה ע"ד החוקיות המיחלמת השולמת בעולם, ומפניכן חשובים היונים בצדק לאבות-המדעים הפוויטיביים, שהגיעו לידי התפתחות עצומה כאירופה. בכל יצירות החכמה היונית אנו מוצאים את ההכרה הזו, החל בשיטותיהם הפריסיטיביות של פלס וחרבריו וכלה בשיטתו המשוכללת והבנויה-הדר של אריסטו. הרי בקשה זו עצמה של יסוד אחד לכל, שתלם וחרבריו מצאו אותו במים או באויר, בהעידה, אמנם, על עניות בידיעות ובנסיון, מעידה כבר על מציאת הנמיה שעתידה להיות לאם לכל המדע הפוויטיבי של אירופה. – העולם הקילטורי ההיליני-הרומאי קבל בירושה את ההכרה היסודית הזאת, שלא יכלה להבטל כתשעה קבים של היות ריליגיוזיות, שפשמו או בעולם. בכל מקום, שהיתה שם שליטה כל-שהיא לרוח חכמת-יונית; אתה מוצא הכרה זו, שאפשר להבדילה, גם כשהיא ממוזגת במדה יפה של ריליגיה. על השקפות האפיקורסיים ודומיהם אין צורך לדבר; ואולם אפילו בהשקפות הניאופיתאגוריים והניאואפלטוניים, למרות היסוד הריליגיוזי המרובה שבהם, אנו מוצאים תמיד את הגורמה, שנקבעה ע"י השכל היוני – השאיפה לקביעת הסתבבות טבעית. פלומארכוס הניאואפלטוני, בדברו על המאנטיקה, חותר למצוא כמה, ביאורים' כשרון המנמי שבנשמת האדם. אפשר, לדבריו, שהיא נתן לאדם ע"י האויר או חלל לח אחר שע"י התחברותו לעצמים אחרים הוא מביא את הנשמה לידי מצב בלתי רגיל; אפשר שע"י החום וההתרחבות נפתחים הנקבים הדקים שעל-ידם נכנסות לתוך האדם תמונות העתיד; אפשר, שהתקררות והתעבבות הרוחות מולידות כשרון נבואי בנשמה; אפשר, שהאדים, המביאים לידי אכסמוה, שע"פ סגולותיהם הם דומים לנשמה, ממלאים את החללים הריקים אשר בה ומקרבים אותם זה לזה... די לנו להשוות את כל הדחוקים והעקימות הללו, שעקם הפלוסוף היוני, כדי לפשר בין אמונתו ובין שכלו, עם המושג הפשוט של הנבואה העברית: גלוי אלהים לבני-אדם ודברו עמהם, – כדי לראות את המרחק הרב, שבין שתי השקפות-העולם הללו אפילו במקום שהן מתקרבות ביותר.

המלחמה, שנמשכה בין הנצרות ובין האליכות, לא היתה רק מלחמה בין

אמונה לחברתה, אלא גם מלחמה בין שתי הנמיות הללו: בין הנמיה להכיר את העולם ע"י הגלוי שנתבטא ביהדות ובכתה הנצרות, ובין הנמיה להכיר את העולם ע"י השכל. הנצחון על היונות היה נצחון על השכל. צריך היה שיעברו עוד כמה מאות שנה עד שהאנושיות תעמוד עוד הפעם על הדרך, שסללה היונות ושנמתה ממנו ע"י סבות שונות. הדביו של השקפת-העולם החדשה היה: "Credo, quia absurdum!" (טרמיליאנוס), וכיות השכל האנושי נשרנו לגמרי. הפילוסופיה והמדע היכרו בתור תעלולי השפן ומלאכיו הרעים, שבקשי לצחק באדם וכשכנו אחריהם כדי לאבדו. במקום השכל – הגלוי הוא הדרך היחידה להכרת האמת.

האיך אפשר היה החיון המזור הזה? השקפת-העולם מביססת על יסודות השכל האנושי, שצמחה בתור פרי-התפתחות פרוגרסיבית מתוך השקפת-העולם ריליגיוזית, – השקפת-העולם, שסופה היה לנצח ולקום לתחיה אחרי מיתה של כמה מאות שנים – מתערערת ועל מקומה מתבססת עוד הפעם השקפת-העולם ריליגיוזית, כלומר: השקפת-העולם ממדרגה, שזו כבר עברה אותה בהתפתחותה. השקפת-העולם כלאה אמינות מתנגדות לשכל, כבהירת עם ישראל, תחית המתים וכיוצא בזה? האיך אפשר היה, שכמה מאות שנה אחרי אריסטו' יקומו אנשים משכילים, שיבזו לשכל האנושי ושיכריזו, שמי שכוּפּר במעשי-נשים – "התינוק חכם הימנו" (אליאנוס) ושיקים דור, שאו הנתן – כדברי רגן – לאדם בצאתו על שדה-החיים רק הזכות. לכהור בין אמונת הבל זו או אחרת, שעוד מעט וגם זכות הברירה הזו תוקח ממנו? מה היתה סבת לקויה-השכל של האנושיות בדור ההוא? היתה זה חוין-שעה. מיוחד במינו, שאין לחוש להשנותו? הבמיה כבר השכל לעתיד מפני קויים כאלה, אחרי שבר התנער מעפר הרבותיו וקם לתחיה באירופה?

(עוד יבוא).